

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 151-162.

Geliş Tarihi–Received Date: 15.03.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.05.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

CELAYIRLI EMİRÜ’L-ÜMERALIGINDAN EMİR TİMUR’UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL
AKA’NIN SERENCAMI

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1468609>

 AHMET KORKAZ*

ÖZ

İlhanlı Devleti’nin yıkılışıyla birlikte Bağdat merkezli kurulan Celayırlı Devleti, Sultan Şeyh Üveys (h. 1356-1374) döneminde İlhanlıların varisi olarak onların topraklarının neredeyse tamamına sahip oldu. Şeyh Üveys’in merkezîyetçi yönetimi, oğlu Sultan Hüseyin (1374-1382) zamanında sarsıldı. Sultan Hüseyin’in küçük yaşta tahta geçmesi ve zamanının çoğunu eğlenceyle geçirmesi, devlet içerisinde emirlerin otoritesini arttırdı. Bu dönemde güçlenen Celayırlı emirlerinden biri Emir Adil Aka’ydı. Başlangıçta Bağdat’ta koyun çobanlığı yapan Adil Aka’nın Şeyh Üveys zamanında *emirü’l-ümera* Süleyman Atabey’in hizmetine girmesi, kariyerinin dönüm noktasını teşkil etti. Bundan sonra kendisine sırasıyla Rey valiliği ve Irak-ı Acem yönetimi verildi. Irak-ı Acem’deki başarılı faaliyetleri onu Şeyh Üveys zamanında *emirü’l-ümeralar* arasına dâhil ettirdi. Ayrıca Sultan Üveys’in oğlu Şeyh Hasan’ın naibi olarak görev yaptı. Şeyh Üveys’in ölümüyle birlikte emirler tarafından naibi olduğu Şeyh Hasan öldürülüp Sultan Hüseyin’in Celayırlı tahtına oturmasıyla otoritesinin zayıflaması beklenirdi. Ancak bunun aksi oldu. Sultan Hüseyin zamanında neredeyse Adil Aka hakkında bilgi veren kaynakların tamamında devlet yönetim dizgininin onun elinde olduğu kayıtlıdır. Bu durum diğer Celayırlı emirlerinin kıskançlığına sebep oldu. Adil Aka 1378 yılında kendisine muhalefet eden emirleri ortadan kaldırdı. 1381 yılında Fars bölgesinden Azerbaycan’a gelen Muzafferîli Şah Şüca’yı Tebriz önlerinden geri çekilmeye mecbur bırakması, devlet içerisinde otoritesini güçlendirdi. Adil Aka’nın 1382 yılında Mazenderan valisi Emir Veli üzerine seferi sırasında Sultan Hüseyin’e suikast düzenleyen kardeşi Sultan Ahmed (h. 1382-140), Celayırlı tahtını ele geçirince, Adil Aka’nın muhalefetiyle karşılaştı. 1382-1384 yılları arasında Celayırlı toprakları, Sultan Ahmed, Sultan Bayezid ve Şehzade Şeyh Ali tarafından üç yönetim alanına bölündü. Sultan Bayezid, Adil Aka’nın desteğiyle yaklaşık iki yıl kardeşi Sultan Ahmed’e muhalefet etti. Sultan Ahmed ile Adil Aka mücadelesi Adil Aka’nın yönetim merkezi olan Sultaniye etrafında çevrelendi. Sultan Bayezid ile Adil Aka, Sultan Ahmed’e karşı başarıya ulaşmak için 1383 yılında Şah Şüca’dan yardım talep etti. Şah Şüca, Sultan Ahmed’den Sultan Bayezid için Sultaniye bölgesini talep etti. Böylece Adil Aka olmadan Irak-ı Acem’in kendi yönetim alanına dâhil olacağını biliyordu. Sultan Ahmed bunu kabul edince, Şah Şüca, Adil Aka’yı beraberinde Şiraz’a götürdü. Bir yıl sonra Emir Timur’un Irak-ı Acem’de görünmesi Adil Aka için yeni bir fırsat doğurdu. Timur, 1385 yılında Sultaniye’yi ele geçirince, Şiraz’dan Adil Aka’yı getirterek şehrin yönetimini ona devretti ve askerlerinden bir topluluğu ona yardım etmesi için şehirde bıraktı. Bu tarihten itibaren Sultaniye, Emir Timur’a tabi Adil Aka’nın sorumluluğu altındaydı. Emir Timur’un ülkesine geri dönüşünden sonra Sultaniye ve Tebriz 1385-1386 yıllarında Sultan Ahmed ile Adil Aka’nın mücadelesine şahitlik yaptı. Adil Aka’nın bu mücadelede başarı göstermesi Çağataylı emirlerinin kıskançlığına neden oldu ve bu durum Adil Aka’nın sonunu getirdi.

Anahtar Kelimeler: Adil Aka, Celayırlılar, Şah Şüca, Emir Timur, Sultaniye.

* Dr., Şanlıurfa/TÜRKİYE, E-Posta: ahmetkorkmaz1040@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8652-6203.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL AKA'NIN SERENCAMI

FROM THE CHIEF AMIR OF THE JALAYIRIDS TO AMİR TIMUR'S ALLEGIANCE: THE AFTERMATH OF AMİR 'ĀDİL ĀQĀ

ABSTRACT

With the collapse of the Ilkhanid Empire, the Jalayirid State, which was established in Baghdad, became the successor of the Ilkhanids during the reign of Sultan Shaykh Uvays (r. 1356-1374) and owned almost all of their lands. Shaykh Uvays' centralized rule was shaken under his son Sultan Husayn (r. 1374-1382). The fact that Sultan Husayn ascended the throne at a young age and spent most of his time in entertainment increased the authority of the emirs within the state. Amīr 'Ādil Āqā was one of the emirs of Jalayirids who gained power during this period. Initially working as a sheep herder in Baghdad, 'Ādil Āqā's entry into the service of Emir Suleiman Atabey during the reign of Shaykh Uvays marked a turning point in his career. After that, he was given the governorship of Rey and the administration of Persian Iraq respectively. His successful activities in Persian Iraq made him one of the emirs during the reign of Shaykh Uvays. He also served as the regent of Sultan Uvays' son Shaykh Hasan. With the death of Shaykh Uvays, it was expected that his authority would weaken when Shaykh Hasan was killed by the emirs and Sultan Husayn ascended the throne of Jalayirid. However, the opposite happened. During the reign of Sultan Husayn, almost all sources that provide information about 'Ādil Āqā record that he held the reins of state administration. This caused the jealousy of other Jalayirid emirs. 'Ādil Āqā eliminated the emirs who opposed him in 1378. In 1381, he forced Shah Shuja of Muzaffarid, who had come to Azerbaijan from the Fars region, to retreat in front of Tabriz, which strengthened his authority within the state. When 'Ādil Āqā's brother Sultan Ahmad (r. 1382-140), who assassinated Sultan Husayn during 'Ādil Āqā's expedition against Amir Wali, the governor of Mazandaran in 1382, seized the throne of Jalayirid, he faced the opposition of 'Ādil Āqā. Between 1382-1384, the Jalayirid lands were divided into three administrative areas by Sultan Ahmad, Sultan Bayazid and Shaykh Ali. Sultan Bayazid, with the support of 'Ādil Āqā, opposed his brother Sultan Ahmad for nearly two years. The struggle between Sultan Ahmad and 'Ādil Āqā centered around Sultaniya, 'Ādil Āqā's administrative center. In 1383, Sultan Bayazid and 'Ādil Āqā requested Shah Shuja's help to achieve success against Sultan Ahmad. Shah Shuja asked Sultan Ahmad for the Sultaniya region for Sultan Bayazid. Thus, he knew that without 'Ādil Āqā, Persian Iraq would be under his rule. When Sultan Ahmed agreed, Shah Shuja took 'Ādil Āqā with him to Shiraz. A year later, the appearance of Amir Timur in Persian Iraq created a new opportunity for 'Ādil Āqā. When Timur captured Sultaniya in 1385, he brought 'Ādil Āqā from Shiraz, handed over the administration of the city to him and left a group of his soldiers in the city to help him. From then on, Sultaniya was under the responsibility of 'Ādil Āqā, who was subject to Amir Timur. After the return of Amir Timur to his country, Sultaniya and Tabriz witnessed the struggle between Sultan Ahmad and 'Ādil Āqā in 1385-1386. 'Ādil Āqā's success in this struggle caused the jealousy of the Chagatai emirs and this led to the end of 'Ādil Āqā.

Keywords: Jalayirids, 'Ādil Āqā, Sultān Husayn, Shāh Shujā, Amir Timur, Sultaniya.

GİRİŞ

Son İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümü siyasî dengeleri değiştirdiği gibi yeni bir yönetim anlayışını da beraberinde getirdi. Güçlü bir hükümdar etrafında toplanan yönetim anlayışı, yerini adem-i merkeziyetçi bir yapıya bıraktı. Bu yapı başta Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ta faaliyet gösteren Türk-Moğol kabilelerinin devletleşme sürecini hızlandırdı.¹ Celayırlılar, bu dinamiklerden faydalanarak 1340 yılında Şeyh Hasan-ı Celayır (h. 1340-1356) öncülüğünde Irak-ı Arab'ı yönetim merkezi yaparak Celayırlı Devleti'ni kurdu. Şeyh Hasan dönemi Uyrat-Suldus kabileleri başta olmak üzere bölgede bir takım kabile gruplarıyla yaşanan siyasî mücadelelerle geçti. Oğlu Şeyh Üveys (h. 1356-1374) devri, göreceli olarak sükûnetin yaşandığı dönemdir. Bu dönemde Celayırlılar, topraklarını Azerbaycan ve Irak-ı Acem'in büyük bir kısmına kadar genişletmiştir. Onun ölümüyle birlikte tahta geçen oğlu Sultan Hüseyin (1374-1382) zamanı, hükümdarın merkezi otoritesinin zayıfladığı ve güçlü emirlerin yönetimde söz sahibi olduğu dönemdir.

Sultan Hüseyin'in saltanatı döneminde güçlenen emirlerden biri Emir Adil Aka'dır. Adil Aka, Timurlu tarih yazıcıları tarafından görkemli bir emir olarak anılmaktadır. İlhanlı ve Timurlu tarih yazımı gelenekleri arasındaki önemli bir bağlantı olan Müstevfi-yi Kazvînî'nin *Zeyl-i Târih-i Güzide*'si, Timur tarihçilerinin Adil Aka hakkındaki kayıtlarının referans noktasıdır. Adı geçen eser, Timurlu dinleyici kitlesi için yazılmış olmasına rağmen, Timur'un gelişinden ve siyasî gücün başka merkezlere aktarılmasından sonra dahi Azerbaycan'a odaklanmayı sürdürmüştür. Bu açıdan Azerbaycan ve Irak-ı Arab bölgesi için başta Hâfız-ı Ebrû olmak üzere birçok Timurlu kroniğine kaynaklık yapmıştır.² Timurlu tarih yazıcıları için Adil Aka, Celayırlı bürokratları ve emirleri açısından en dikkat çekici simadır. Hâfız-ı Ebrû, Abdurrezzak-ı Semerkandî ve Mîrhând, Celayırlı

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Michael Hope, "The Political Configuration of Late Ilkhanid Iran: A Case Study of the Chubanid Amirate (738–758/1337–1357)", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 61/2, 2023, s. 255 vd.

² Patrick Wing, *The Jalayirids Dynastic State Formation in The Mongol Middle East*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2016, s. 9.

bürokratları içerisinde sadece Emir Adil Aka için müstakil başlık açmışlardır. Bu durum XIV. yüzyılın son çeyreğinde Adil Aka'nın faaliyetlerini yakından takip edebilmemize olanak sağlamıştır.

Kaynaklarda ismi Şucaü'd-din Sârû Adil³, Şucaü'd-din Adil Aka⁴ ve Sârik (سارق) Adil⁵ şeklinde anılan Celayırlı emirinin soyu hakkında Hâfiz-ı Ebrû şunları aktarmaktadır:

Sarı Adil, Keşik Kurçî obasındaydı. Abaka döneminde *kurçiler*⁶ topluluğu sürekli hizmette bulduklarından dolayı sayılarının ve yardımcılarının az olduklarından şikâyetle bulundular. [Bundan dolayı] bu Keşik Kurçî kavmine, kurçilere ata binme ve ata binme dışındaki [işlerde] yardımcı olma görevi havale edildi.⁷

Kroniklerde Keşik Kurçî obası hakkında bilgi bulunmamaktadır. *Kurçilerin* hükümdarın yanında oldukları göz önünde bulundurulduğunda, Adil Aka'nın atalarının Abaka Han (h. 1265-1282) zamanında Azerbaycan'da ikamet ettiği söylenebilir. Adil Aka'nın nerede ve ne zaman doğduğu hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Adil Aka'nın ataları Abaka Han devrinden sonra Bağdat'a göçmüşlerdi. Nitekim Timurlu tarihçilerinin aktardıklarına göre, Adil Aka gençlik dönemlerinde Bağdat'ta koyun çobanlığı yapmaktaydı.⁸ Zamanla Bağdat silah deposunun (silahhâne) *şahneliği* görevine getirildi.⁹ Adil Aka'nın siyasi faaliyetleri hakkında kaynaklarda ilk geçen bilgi onun 1373 yılında Rey Valisi Kutlukşah'ın şehri bırakıp İsfahan'a gitmesi sonrası Şeyh Üveys tarafından Rey valiliğine atanmasıdır.¹⁰ Kazvîni'ye göre Adil Aka, Rey şehrinde yerine naip olarak damadı İsa'yı bırakmıştır.¹¹ Adil Aka'nın bu zamanda kızı evli olduğuna göre takriben otuzlu yaşlarda olması gerekir. Buna göre onun 1340'lı yılların başında doğduğu varsayılabilir.

1. Emir Adil Aka'nın Yükselişi

Adil Aka'nın Celayırlı Devleti içerisinde yükselişi Sultan Üveys devrinde başlamıştır. Özellikle onun Celayırlı *emirü'l-ümera*sı Süleyman Atabey'in hizmetine girmesi, devlet içerisinde etkin bir rol oynamasına sebep olmuştur. Süleyman Atabey, hem Sultan Şeyh Üveys'in muallimi (*perveriş*) hem de sultanın sütanesi Yemânçe-i İkçi'nin eşi idi.¹² Yemânçe-i İkçi, Sultan Üveys nezdinde itibar sahibi biriydi. Devlet içerisinde emirler onun himayesiyle iş görüyorlardı. Hatta Süleyman Atabey'e Yemânçe-i İkçi ile evliliği dolayısıyla 1361 yılında *emirü'l-ümera* mansıbı tevdi edilmişti.¹³ Adil Aka'nın da Süleyman Atabey'in hizmetine girmesiyle Yemânçe-i İkçi ile irtibatı başladı. Bu da ona Sultan Şeyh Üveys'in oğlu Şeyh Hasan'a naip olma yolunu açtı. Şeyh Üveys, 1371-1373 yılları arasında Irak-ı Acem'i ele geçirince bu bölgenin yönetimini oğlu Şeyh Hasan'a tefviz etti. O da Adil Aka'yı o memleketin yönetimine kaymakam tayin etti. Böylece Adil Aka'nın Irak-ı Acem yöneticiliği sayesinde devlet içerisinde konumu yükseldi¹⁴ ve Şeyh Üveys'in hükümdarlığının son yılında devlet içerisindeki *emirü'l-ümeralar* arasında yer aldı.¹⁵

Sultan Şeyh Üveys'in 1374 yılındaki ölümüyle Adil Aka'nın otoritesinin zayıflaması beklenirdi. Çünkü Sultan Üveys'in ölümün hemen ardından bazı emirler tarafından Adil Aka'nın naibi olduğu Şeyh Üveys'in büyük oğlu Şeyh Hasan öldürüldü¹⁶ ve yeni Celayırlı hükümdarı olarak Şeyh Üveys'in diğer oğlu Sultan Hüseyin'i tahta çıkardılar. Tebriz'de bunlar yaşanırken Emir Adil Aka, Irak-ı Acem'de bulunmaktaydı. Bu oldubittiyi haber alınca mecburen Sultan Hüseyin'in hükümdarlığını kabul etmek zorunda kaldı.¹⁷ Ancak bu durumu sindirememesi, Tebriz'in Muzafferî hükümdarı Şah Şuca'nın eline geçmesine sebep oldu.¹⁸ Şöyle ki, Sultan Üveys'in vefatının

³ Hâfiz-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, neşr. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdi, C. II, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1395 h.ş., s. 656.

⁴ Kemâleddîn 'Abdurrezzâk-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, neşr. 'Abdülhüseyn Nevâi, C. I/II, Pejûhişgâh-ı 'Ulum-ı İnsânî ve Mütâla't-ı Ferhengî, Tahran 1383 h.ş., s. 588.

⁵ Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhi*, neşr. Muhsin Nâci Nasırâbâdi, C. III, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1386 h.ş., s. 986; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 528; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, neşr. Cemşid Kiyanfer, C. VI, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1385 h.ş., s. 4707.

⁶ Moğollar muhafız birliğine keşik adını verirdi. Bu keşiklerin içerisinde kurçî adı verilen okçular da bulunmaktaydı. Bkz. Timothy May, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s. 66.

⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 656.

⁸ Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 588; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 656.

⁹ Mîrhând, *age*, C. VI, s. 4708.

¹⁰ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 323-324; Semerkandî, *age*, C. I/I, s. 333; Mîrhând, *age*, C. V, s. 4449-4450; Gıyâseddîn b. Hümâmüddin el-Hüseynî Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, neşr. Muhammed Debîrsiyâkî, III, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380 h.ş., s. 240;

¹¹ Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Zeyl-i Târih-i Güzide*, neşr. İrec Afşâr, İntişârât-ı Edebî ve Târihî Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr-ı Yezdî, Tahran 1372 h.ş., s. 88.

¹² Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 656; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 588.

¹³ Mîrhând, *age*, C. V, s. 4449-4450; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 323-324; Hândmîr, *age*, C. III, s. 240.

¹⁴ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 656; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 588.

¹⁵ Nuri Abdülhamid el-'Anî, *el-İrak fi'l-Ahdi'l-Celâiri*, Darü's-Suuni's-Sekafiyeti'l-Âmme, Bağdad 1986, s. 147.

¹⁶ Sultan Şeyh Üveys hastalanınca devlet erkânı, bazı emirler, Kadî Şeyh Ali ve Hoca Şeyh Küceci, sultana kendisinden sonra kimi veliaht tayin ettiğini sorunca; Sultan Üveys açıkça Sultan Hüseyin'i belirtti. Bunun üzerine Şeyh Üveys 9 Ekim 1374 tarihinde vefat edince emirler Şeyh Hasan büyük kardeş olduğu için Sultan Hüseyin'in iktidarına razı olmayacaklarını bildiklerinden aynı gün onu da öldürdüler. Bkz. Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdi*, neşr. Hânâbâ Beyânî, Şirket-i Tezâmünî-i İlmî, Tahran 1317 h.ş., s. 197.

¹⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 489-490; Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdi*, s. 197-198; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 472-473.

¹⁸ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 490.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL AKA'NIN SERENCAMI

ardından damadı Muzafferî Şah Mahmud, saltanat iddiasında bulundu. Bu amaçla Azerbaycan'ı ele geçirmek için İsfahan'dan harekete geçti. Ancak Hemedan taraflarına gelince hastalandı ve mecburen İsfahan'a geri dönmek zorunda kaldı ve şehre ulaştıktan birkaç gün sonra vefat etti. Şah Şüca kardeşinin ölüm haberini alınca önce İsfahan'a hareket ederek şehri kontrolü altına aldı. Ardından Tebriz'e yönelmek istedi. Ancak Kirman'da Pehlivan Esed Horasanî isyanı dolayısıyla bir müddet bu başkaldırıyla ilgilendi. İsyani bastırıldıktan sonra Şiraz ve İsfahan askerleriyle birlikte 1375 yılında Tebriz'e doğru harekete geçti.¹⁹ Diğer taraftan Sultan Hüseyin, Tebriz'de zamanını eğlenceyle geçiriyordu, memleketin harap olması ve emirlerin durumuna karşı kayıtsızdı.²⁰ Bu durum karşısında Adil Aka ise Tebriz'de kontrolü sağlamak için Sultaniye'den oraya yöneldi. Adil Aka, Tebriz'e yönelirken hatunu Hacı Nevruz'u ve güvendiği bir topluluğu Sultaniye Kalesi'nde bırakmıştı. Şah Şüca, Sultaniye önlerine geldiğinde kaleyi ele geçirmek istedi. Ancak Hacı Nevruz Hatun, Şah Şüca'ya şu mesajı ilettiler: *Ben kadını, kendi evimde oturmuşum. Padişahların gölgesi taştan olur. Sizin yanınıza gelmek benim için bir ayıptır. Eğer padişahlar bir kadını dinlemiyorsa kendisi bilir. Ancak bu evi ele geçirmeye başlayıp elde edemezse, padişaha onur kalacak mı diye düşünsün? Eğer fazlaca çaba gösterirse, bu ev ve biz nereye gideceğiz.* Bu mesaj üzerine Şah Şüca, Sultaniye önlerinde durmayarak Tebriz'e doğru harekete geçti. Sultan Hüseyin ise Tebriz'de Adil Aka ve etraftaki emirler ile askerleri toplayarak savaş için Ucan taraflarına gidip konaklamıştı. Ancak Sultan Hüseyin yeni tahta geçtiğinden dolayı henüz düzen sağlanamamıştı ve aralarında ittifak olmadığından herkes savaş konusunda bir görüş ileri sürüyordu. Şah Şüca yaklaşıma kadar hemfikir olmadıklarından her gün bir şey düşünüp her an bir karar veriyorlardı. Tüm bu durumlar neticesinde savaş meydanında Şah Şüca'nın ordusunun sağ kanadı ilk saldırıda Celayırlı ordusunun sol kanadını mağlup etti ve Celayırlı ordusunun kurmaylarından Pehlivan Hacı Harbende, Emir Abdülkadir, Hacı Bey Kutluğ ve Beyoğlu'nu ele geçirip esir ettiler. Bu durum Sultan Hüseyin ile Emir Adil Aka'ya ulaşınca, Adil Aka naibi olduğu Şeyh Hasan'ın öldürülmesinden şikâyetçi olduğu için savaştan yüz çevirdi. Fakat Sultan Hüseyin'i de yanına alarak Bağdat'a doğru çekildi. Böylece Tebriz, Muzafferî hükümdarı Şah Şüca'nın kontrolü altına girdi.²¹ Adil Aka'nın savaşta ayak diretmemesi, Celayırlı başkentini elden çıkmasına sebep oldu. Bununla birlikte Adil Aka geri çekilirken yeni Celayırlı hükümdarını koruması altına alarak Bağdat'a kadar ona eşlik etti. Bu hareket, Emir Adil'in Sultan Hüseyin'i kendisine düşman olan emirlerden uzak tutmasını sağladı. Böylece Adil Aka, hem Sultan Hüseyin nezdinde itibarını arttırdı, hem de kendisine düşman olan emirlerin Sultan Hüseyin'i kendisine karşı tahrikinin önüne geçti.²² Diğer taraftan Şah Şüca, Tebriz'de sadece dört ay kalabildi. Yezd hâkimi Şah Yahya'nın Şiraz'ı ele geçirme planı, Tebriz'de çıkan kargaşalar, Sultan Hüseyin'in üzerine doğru hareket haberi, Şah Şüca'nın ülkesine dönmesine sebep olan etkenlerdendi.²³ Şah Şüca'nın ülkesine dönüşünden bir hafta sonra Celayırlı hükümdarı Sultan Hüseyin, Tebriz'e gelerek tekrar şehri hâkimiyeti altına aldı.²⁴

1377 yılında Ucan'da Emir Adil Aka'nın da katıldığı bir kurultay düzenleyen Celayırlı hükümdarı, tabileri arasında bulunan Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Sultan Üveys'in ölümü ve Şah Şüca'nın Tebriz'e saldırısıyla harekete geçerek Sürmelü, Alakilise, Hoy ve Nahcivan şehirlerini işgal etme hadisesini değerlendirdi.²⁵ Bu kurultayda, Aladağ'a hareket edip Türkmenlerin tedip edilmesine karar verildi. O yıl hazırlık yapıldı. 1378 yılı ilkbaharında ise Emir Adil Aka, Irak askerleriyle öncü birlik (*menkalay/mukaddime*) olarak Aladağ'a doğru yöneldi.²⁶ Nihayetinde Türkmenler kısa süre içerisinde itaat altına alındı. Bunun üzerine Celayırlı hükümdarı başkente geri döndü, Adil Aka ise Sultaniye'ye gitti.²⁷

Adil Aka 1378 yılında artık gücünün zirvesindeydi. Kroniklerin deyişiyle bu yıl içerisinde *Adil Aka, memleketin yetki sahibiydi*.²⁸ Bu durum bazı emirlerin kıskançlığına sebep oldu. Özellikle emirlerden İsrail Übâyû, Abdülkadir, Rahmanşah ve Derviş, memlekette Sultan Hüseyin'in isminden başka bir şeyi kalmadığı ve bütün yetkinin Adil Aka'da olduğu gerekçesiyle 1379 yılında²⁹ *emirü'l-ümera* Adil Aka'ya suikast düzenlemek istediler.³⁰ Sultan Hüseyin'in de kendilerine destek vermemesi halinde onu da öldürmeye karar verdiler. Şam tarafına giden Kadı Şeyh Ali'yi de çağırıp Ucan'da Sultan Hüseyin'in otağında Emir Adil Aka'yla kavga ederek ona *şimdiye kadar seni önderimiz olarak kabul ediyorduk, şimdi etmiyoruz*, dediler. Bunun üzerine Adil Aka,

¹⁹ Hüseyinkali Sütüde, *Târih-i âl-i Muzaffer*, C. I, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1347 h.ş., s. 181.

²⁰ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 504; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 482.

²¹ Kazvîni, *age*, s. 95; Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 199-200; Şîrin Beyânî, *Târih-i âl-i Celayır, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran*, Tahran 1381 h.ş., s. 59.

²² Wing, *age*, s. 148.

²³ Sütüde, *age*, C. I, s. 185-186.

²⁴ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 202.

²⁵ Kazvîni, *age*, s. 94; Wing, *age*, s. 154-155; Bülent Yılmaz, *Celayırlılar Kabile Devleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002, s. 161; Beyânî, *age*, s. 55-56.

²⁶ Mîrhvând, *age*, C. V, s. 4460-4461; Hândmîr, *age*, C. III, s. 243; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 526; Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 203; Hâfî, *age*, C. III, s. 974; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 497-498.

²⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 526 vd; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 498; Mahmud b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tevârih-i Türkmanîyye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132, vr. 13b vd.

²⁸ Kazvîni, *age*, s. 97; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 528; Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 204; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 498.

²⁹ Kazvîni, *age*, s. 99; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 536; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 505.

³⁰ Hândmîr, *age*, C. III, s. 242.

otağdan ayrılarak kendi yönetimindeki Sultaniye şehrine yöneldi. Daha sonra emirler, Adil Aka'nın böylece gitmesine izin verdikleri için pişman oldular. Ancak iş işten geçmişti. Adil Aka, Sultaniye'ye gelerek etraftan askerler toplamaya başladı. Daha önce kendisine iltica eden ve Hemedan vilayetini verdiği Muzafferîli Şah Munsur'u da çağırttı. Sultaniye'de bulunmayan Yedigârşah Keratî ve Hoca Misafir de kendi kalabalık *nökeran-ı hassalarıyla* Adil Aka'ya katıldılar. Böylece Adil Aka'nın askerleri Seksânhekat vilayetine yöneldiler. Orada muhalif emirleri beklemek ve *nökerleri* düzenlemekle meşgul oldular. O birkaç gün içerisinde maiyetinde yaklaşık bin süvari bulunan Emir Abbas da Adil Aka'ya katıldı.³¹

Öte yandan muhalif emirler, askerlerini teçhizatlandırmak ve maaşlarını ödemek için vezir Emir Şemseddin Zekeriya ile Hoca Cemaledin Yalğuri'yi yakalayıp vergi beratlarının kendi adlarına yazılmasını istediler. Yakalananlar beratlar yazılsa dahi verginin yılda bir defa alındığını ve bu yılın vergisi tahsil edildiği için vergi beratlarının bir şey ifade etmeyeceğini belirttiler. Bunun üzerine muhalifler buradan bir gelir elde edemeyeceklerini anladılar. Diğer taraftan Celayırlı hükümdarı da muhaliflerden endişe duymaktaydı. Ancak onları ortadan kaldırmaya gücü yoktu. Bundan dolayı Sultan Hüseyin, otağ ve hazinelerini Ucan'da bırakarak Tebriz'e gitti. Muhalif emirler bu durumdan haberdar olunca Sultan'ın hizmetinde bulunan Seferşah Übâylü'yi Sultan Hüseyin'i geri getirmesi için gönderdiler. Seferşah aceleyle harekete geçip Argun Bahçesi'nde hükümdara yetişerek, onu geri döndürmek istedi. Bu duruma hiddetlenen Celayırlı hükümdarı, Şeferşah'ı tutuklatıp Tebriz'e götürdü. Muhalif emirler, olup bitenleri öğrenince hükümdarın Ucan'da bıraktığı hazinesini yağmalamaya koyuldular. Ardından Meraga yoluyla Bağdat'a gidip Bağdat valisi Emir Vecihüddin İsmail'i yanlarına çekmeye niyetlendiler.³²

Sultan Hüseyin, Tebriz'in kontrolünü tamamen ele geçirdikten sonra Emir Adil Aka'ya muhaliflerin Bağdat'a doğru kaçtıklarını bildirdi. Aynı zamanda muhalifleri ele geçirmesi için hizmetindeki Emir Misafir İvdâçî'yi tam teçhizatlı askerle kaçanların arkasından gönderdi. Bu sırada Adil Aka, Surluğ menzilindeydi. Haberi alınca o da seçkin beş bin süvariye yanına alıp muhaliflerin arkasından gitti. Ayrıca Bağdat yolu üzerindeki Kürt ve Uyrat emirlerini de yanına çekti. Uyrat ve Kürt emirleri Meraga ile Urmiye arasındaki Sulduz mevkiinde on bin piyadeyle muhaliflere yolu kapattılar. Öte yandan muhalifler, Emir Adil Aka'nın arkalarından geldiklerinden habersizdiler. Adil Aka, Şah Mansur'un yedi yüz kişilik askerlerinin yanında kendi askerlerinden bir topluluğu ve Emir Ahmed Halac'ın bin kişilik koşununu öncü birlik olarak önden gönderdi. Muhalifler, iki çember arasında sıkışıp kaldılar. Adil Aka'nın öncü birliği yetişene kadar Uyratlar ve Kürtler muhalifleri ağır bir mağlubiyete uğratmış ve mallarını yağmalamıştı. Geri dönüp kaçmaya çalışan muhalifler, bu sefer Şah Mansur ile Emir Ahmed Halac'ın birlikleriyle karşılaştılar. Bunun üzerine muhalifler, ne yapacakları konusunda meşveret ettiler. Şuher valisi Pir Ali Bâdek'in kardeşi kendi birliklerini alarak başka bir yoldan kaçmaya çalıştı. Kadı Şeyh Ali onun ardından gitti. Emir Abdülkadir ile Emir İsrail Übâylü, karşılarındaki birliklerin Şah Mansur'un ordusu olduğunu anlayınca, ona iltica ettiler. Şah Mansur da onların canlarının bağışlanacağına kefil oldu. Bu sırada Emir Adil Aka, öncü birliğine ulaştı. Böylece Adil Aka'nın *nökerleri*, mülteci emirlerden Abdülkadir ve İsrail'i bağlayıp silahlarına el koyarak, tahkir etmek amacıyla attan indirip develere bindirdiler. Bundan sonra Adil Aka'nın komutasındaki Celayırlı ordusu tekrar savaş meydanına döndü. Çünkü onlar, kalabalık halde bulunan Uyrat ve Kürt emirlerinin Celayırlı ordusuna da saldırma endişesi duyuyorlardı. Celayırlı ordusu savaş meydanına geldikten bir müddet sonra bir kişi gelerek muhalif Emir Rahmanşah'ın Emir Şeyh Hasan Zirek'e teslim olacağını bildirdi. Daha sonra Rahmanşah'ı da bağlayıp Abdülkadir ve İsrail'in yanına gönderdiler. Savaşta başarı gösteren Uyrat ve Kürt askerleri ele geçirdikleri ganimetlerin yanında birçok armağanlarla ödüllendirildiler.³³

Adil Aka önderliğindeki Celayırlı ordusu, daha sonra Sulduz'dan ayrılarak Meraga yolundaki Çağatû Nehri yanına gelip konakladı. Adil Aka burada İsa Türkmen'i Bağdat'a gidip fetih haberini ulaştırması için tayin etti. Bu esnada bir şahıs gelerek Kadı Şeyh Ali'yi yakalayıp getirdiklerini bildirdi. Kadı bağlanarak hapsedildi. Celayırlı emirleri onu idam etmek istiyorlardı. Ancak halk şefaateçi olunca emirler, canını bağışlamak için yüz tümen akçe fide vermesini kararlaştırdılar. Böylece o, fide karşılığında idam ve esaretten kurtuldu. Celayırlı ordusu oradan hareket edip Meraga'nın Dıraz-rud (Uzun Çay)'ına geldi. Bu sırada Sultan Hüseyin tarafından Adil Aka'ya bir elçi geldi. Elçi beraberinde Sultan Hüseyin'in mektubunu da getirmişti. Sultan, Adil Aka'ya uzunca bir mektup kaleme almıştı ve mektubun üst kısmına bizzat kendi hattıyla altın suyuyla şu satırları yazmıştı: *Mertliğine, cesaretine ve halis niyetine alkışlar olsun. Muhaliflerin yaşamamasına altı talak yemini ettiğimi bilmelisin. Benim yeminimin aksine hareket etmeyeceğine inanıyorum. Derhâl onlar hakkında büyük yasağı uygulamalısın.* Celayırlı emirleri Adil Aka'nın etrafında toplandılar. Adil Aka mektubu okudu. Şah Mansur, İsrail, Abdülkadir ve Rahmanşah'ın affedilmesi için çok çaba sarf etti. Ancak emirler bunu kabul etmedi. İsrail'i Abbas'a, Rahmanşah'ı Misafir'e verdiler. Abdülkadir'i de Adil Aka idam etti. Ardından Adil Aka yönetim bölgesi Sultaniye'ye geri döndü.³⁴

³¹ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 536-537; Hândmîr, *age*, C. III, s. 242-243; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 505-506.

³² Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 537-538; Mîrhvând, *age*, C. V, s. 4463. Hândmîr, *age*, C. III, s. 244; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 506.

³³ Mîrhvând, *age*, C. V, s. 4463-4464; Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 539-540; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 506.

³⁴ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I, s. 540-541; Mîrhvând, *age*, C. V, s. 4464-4465; Hândmîr, *age*, C. III, s. 244.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL AKA'NIN SERENCAMI

Adil Aka'nın kendisine suikast düzenlemek isteyen ve Sultan Hüseyin'e isyan eden emirleri ortadan kaldırması, Sultan Hüseyin'in saltanatının onun desteği ve koruması olmadan devam edemeyeceğini ortaya çıkardı. Bunun nedeni kısmen Emir Adil'in eski İlhanlı topraklarındaki az sayıda özerk Moğol kabile gruplarından biri olan Uyratların sadakatini kazanmış olmasıydı.³⁵ Bu olaydan sonra Adil Aka yönetiminde tüm inisiyatif elinde tutuyordu. Öyle ki eğer sultan birine inam ve ihşanda bulunmak isterse, Adil Aka'nın rızasını almadan bunu gerçekleştiremiyordu. Bunun aksine sultan birini cezalandırmak ister ve Adil Aka da onu himaye ederse, sultan o kişiyi cezalandırıyordu.³⁶

Adil Aka'nın Celayırlı ülkesinde gücünün zirvesine ulaşması, 1381 yılında Muzafferîli Şah Şüca'nın ikinci defa Tebriz üzerine gelmesi ve Adil Aka tarafından geri püskürtülmesiyle meydana geldi. Adil Aka komutasındaki Celayırlı ordusu, Sultaniye'nin dışında gerçekleşen savaşta Muzafferîleri geri çekilmeye zorladı. Şah Şüca ile Adil Aka Sultaniye önlerinde bizzat görüşerek barış yaptılar. Böylece Muzafferî hükümdarı Şiraz'a geri döndü.³⁷ Diğer taraftan Sultan Hüseyin ise Muzafferî saldırısıyla karşılaşmamıştı. Tebriz'den gelmekte gecikmiş ve ana savaşta yer almasına rağmen Sultaniye kuşatması sırasında kardeşi Sultan Ahmed ile buluşmak üzere Sultaniye'den ayrılmıştı. Bu durum Sultan Hüseyin'in saltanatı boyunca sultan ve Emir Adil arasındaki ilişkiyi yansıtıyordu. Celayırlı ülkesindeki otorite Emir Adil tarafından ordu üzerindeki kontrolü aracılığıyla uygulanırken, Sultan Hüseyin büyük ölçüde sembolik bir figür olarak kalıyordu.³⁸

2. Sultan Ahmed ile Adil Aka Mücadelesi ve Adil Aka'nın Timur'un İtaatine Girişi

Adil Aka, Şah Şüca ile yapılan barıştan bir yıl sonra, daha önce kendi hizmetinde bulunan, ancak sonra Mazenderan ve Astarabad hâkimi Emir Veli'yi Azerbaycan'ı ele geçirmek için kışkırtan Şah Mansur olayını çözmek amacıyla harekete geçti. 1381 yılı sonlarında Rey şehrine yönelmek amacıyla hazırlıklara girişti. Onun isteğiyle, Sultan Hüseyin tarafından Celayırlı ordusunun neredeyse tamamı emrine verildi. Böylece Adil Aka, 1382 yılı ilkbahar mevsiminde Sultaniye'den hareket ederek Rey şehrine yöneldi. Celayırlı ordusu ilk olarak Rey'in Şehriyar Kalesi'ni kuşattı. Bu sırada Emir Veli'ye iltica etmiş olan Şah Mansur, Adil Aka'ya haber göndererek af diledi ve Adil Aka onu bir kez daha onurlandırdı. Şehriyar Kalesi kuşatması devam ederken, Tebriz'den Sultan Ahmed'in Sultan Hüseyin'i öldürüp Celayırlı tahtına oturduğu haberi geldi. Bunun üzerine Adil Aka, kuşatmayı bırakarak ülkesine geri dönmeye karar verdi.³⁹

Sultan Ahmed, Celayırlı ordusunun Rey seferinde olması ve Tebriz'de Sultan Hüseyin'i koruyacak fazla asker bulunmamasını fırsat bilerek 26 Nisan 1382 tarihinde kardeşi Sultan Hüseyin'i katletti. Diğer kardeşi Bayezid korkuya kapılarak Sultaniye'ye kaçtı. Adil Aka, Rey'den bütün emirler, devlet erkânı ve Şah Mansur ile birlikte dönüp Sultaniye'ye varınca Sultan Bayezid'i tahta oturttu.⁴⁰ Azerbaycan'da bunlar olup biterken Şeyh Üveys'in diğer bir oğlu Şehzade Şeyh Ali, Şuşter valisi Pir Ali Bâdek ile birlikte Bağdat'tan Azerbaycan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Aynı zamanda Tebriz eşrafına *emirü'l-ümera* Adil Aka'yı tedip etmek için Sultaniye'ye hareket ettiklerini, Emir Adil Aka'ya ise Tebriz'e yöndiklerini bildirdiler. Tebriz ve Sultaniye yol ayrımındaki Hüsâm Kalesi'ne ulaştıklarında meşveret meclisi kurdular. Bu mecliste asıl meselenin Sultan Ahmed olduğu ve onun bu sıralarda güçsüz durumda bulunduğunu göz önünde tuttular. Mevlâna Şemseddin Ebheri'yi Emir Adil'in huzuruna gönderip kendileri ilerleyerek Tebriz'e gittiler. Bu durumdan haberdar olan Sultan Ahmed de emirler, askerler ve savaş teçhizatlarını hazırlayarak şehirden dışarı çıktı. İki taraf akşam vakti Heft-rûd mevkiinde karşı karşıya geldiler. İlk gün aralarında bir savaş meydana gelmedi. Gece yarısı Sultan Ahmed'in sol kol birliğinin komutanı Ömer Kıpçakî birçok emirle firar edip Şehzade Şeyh Ali'nin ordusuna katıldı. Bu durum üzerine Sultan Ahmed'in ordusunun birlikteliği bozuldu. Bu olaydan dolayı geri kalan emirlere güveni kalmayan Sultan Ahmed aynı gece Hoy yolundan Nahçıvan'a yöneldi.⁴¹ Şehzade Şeyh Ali ile Pir Ali Bâdek Tebriz'e giderek şehri kontrol altına aldılar. Sultan Ahmed ise Nahçıvan'da Pir Ömer Nahçıvanî türbesinin yakınında Kara-Koyunlu Kara Muhammed ile buluştu.⁴² Öte yandan Şehzade Şeyh Ali ile Pir Ali Bâdek, Tebriz'de kalmayı uygun görmeyerek Şeyh Ali Bavercî ile Hoca Cemaleddin Kâfi'yi şehirde vekil bırakarak Sultan Ahmed'i takibe koyuldular. Kara-Koyunlu Kara Muhammed düşman ordusunun geliş haberini alınca savaşta kazanılacak ganimetlerin kendisinin olmak kaydıyla Sultan Ahmed'e destek sağladı. Neticede Türkmenlerin desteğiyle Sultan Ahmed savaşta zafer kazandı.⁴³ Savaş meydanında Şehzade Şeyh Ali ile Pir Ali Bâdek öldürüldü. Sultan Ahmed,

³⁵ Wing, *age*, s. 149.

³⁶ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 656-657.

³⁷ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 218-219; Mahmûd Ketebî, *Târîh-i âl-i Muzaffer*, neşr. 'Abdu'l-Hüseyin Nevâî, İntişârât-ı Emîr-Kebîr, Tahran 1364 h.ş., s. 107-108; Mu'ineddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'îni*, çev. Ahmet Özturhan vd., Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023, s. 202; Sutûde, *age*, s. 189; Yılmaz, *agt*, s. 174; Beyânî, *age*, s. 65.

³⁸ Wing, *age*, s. 150.

³⁹ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 220; Yılmaz, *agt*, s. 173-174; Beyânî, *age*, s. 66; Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part III, The Mongols of Persia, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1970, s. 658.

⁴⁰ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 581-582.

⁴¹ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, 223-224; Hândmîr, *age*, C. III, 247.

⁴² Hâfî, *Mucmel-i Fasîhi*, C. III, s. 982.

⁴³ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 224; Hândmîr, *age*, C. III, s. 247; Howorth, *age*, s. 659.

Pir Ali Bâdek'in başını gözdağı vermek ve aşağılamak amacıyla Sultaniye'de bulunan Emir Adil Aka'ya gönderdi.⁴⁴

Bu durumdan rahatsız olan Adil Aka, yeni bir ordu teşkil ederek Tebriz'e doğru yöneldi. Sultan Ahmed, şimdilik Adil Aka'ya karşı mukavemet etme gücü olmadığından Şeyh Sadreddin Erdebili'yi barış için Adil Aka'nın huzuruna gönderdi. İki taraf arasındaki müzakerelerden sonra Sultan Ahmed, Adil Aka'nın kızıyla evlendi. Sultan Ahmed ise teyzesi Vefa Kutluğ Hatun'u Adil Aka'nın nikâhına geçirtti.⁴⁵ Adil Aka, Zencan'da Şeyh Sadreddin'in yanına Hoca Şemseddin Ebheri'yi de vererek Sultan Ahmed'in yanına gönderdi. Şeyh Sadreddin, Sultan Ahmed'in yanına gelip olup bitenleri aktarmasına rağmen, Sultan'ın Adil Aka'ya karşı endişesi dinmedi. Hoca Şeyh Küceci'yi Mevlâna Şemseddin Ebheri ile birlikte anlaşma ve sözleri sağlamlaştırmak için tekrar Adil Aka'nın yanına gönderdi. Bu sırada Adil Aka, Tebriz'e gelmişti. Bunu haber alan Sultan Ahmed, ağırlıklarını Kahkaha Kalesi'ne gönderip Nahcivan yolundan Arran ve Mugan tarafına gitti. Kadı Şeyh Ali'yi de Şirvan'a gönderip oranın hâkimi Huşeng'i kendisine yardıma çağırttı. Öte yandan Emir Adil, Sultan Ahmed'in gittiği haberini duyunca hareket edip Ucan'da konakladı. Tebriz'de kalmış olan Bağdat emirleri Ucan'da ona katıldılar. O, her biri hakkında inayetler gösterip bahşişler verdi. Üç gün sonra Tebriz'e gelip işlerini düzene koymaya başladı. Öncelikle Bağdat'ı ele geçirme hevesine kapıldı. Bir hafta sonra Mustafa Kuşçu'yu Bağdat *darugalığına* tayin etti. Mevlâna Şemseddin'i *sahib-i divan* olarak gönderdi. Divan vergilerini ve kendi hassasına bağlı olanların tahsilini Hoca Hamdullah-ı Müstevfi-yi Kazvinî'nin oğluna bağışladı. Kendisi bir ay sonra Tebriz'den Arran ve Mugan'a doğru hareket edip Berzem hududuna kadar ilerledi. Bu sırada Şirvan hâkimi Huşeng gelip ikisi arasında aracı olarak *Azerbaycan vilayetinin Sultan Ahmed'e, Irak-ı Acem vilayetinin Sultan Bayezid'e, Emir Adil'in de Irak-ı Arab vilayetine müşterek olmasına ve Ahmed'den önce sahib-i divan ve daruganın gitmesi yönünde*, barış anlaşması yaptırdı. Bu barış üzerine Adil Aka Sultaniye'ye geri dönünce, tekrar Irak-ı Arab'ı ele geçirme hevesine kapıldı. Böylece dayısı oğlu Emir Dursun'u damadı Hoca Kıvameddin Alıncakî ile birlikte Bağdat'a gönderdi. Onlar Bağdat'a varduktan bir müddet sonra Sultan Ahmed gelerek Adil Aka'nın adamlarını şehirden çıkardı ve o yıl kış mevsimini Bağdat'ta hazırlıklar yapmakla geçirdi.⁴⁶

1383 yılı ilkbahar mevsiminde Sultan Ahmed, Bağdat'tan hareket ederek Azerbaycan'a yöneldi. Diğer tarafta Adil Aka ile Sultan Bayezid de askerlerini takviye etmişti. Onlar da Sultan Ahmed'i bertaraf etmek için Azerbaycan'a yönelmişlerdi. İki taraf Meraga yakınlarında birbirleriyle karşılaştılar. Adil Aka'nın ordusu, Sultan Ahmed'in askerlerinden daha fazlaydı. Ancak savaşta iki taraf da galip gelemeyerek geri çekildi. Savaştan geri çekilen Sultan Ahmed ordusuyla önce Meraga'ya oradan da Ucan yaylasına gitti. Emir Adil Aka ise Sultaniye'ye dönerek tekrar askerlerini hazırlamaya girişti. Sultan Ahmed'in ardından geleceğini bildiğinden etrafa casuslar saldı. Bir müddet sonra bu casuslar Sultan Ahmed'in ordusuyla Zencan'a geldiği haberini getirdiler. Bunun üzerine Sultan Bayezid'i de yanına alarak Hemedan'a yöneldi. Şah Şüca'nın huzuruna ardı ardına elçiler göndererek onu bu durumdan haberdar edip kendisiyle ittifak kurmasını istiyordu. Şah Şüca asker toplayıp İsfahan taraflarına gelmişti. Bu haberi duyunca Tebriz memleketine tamah edip alelacele Curbadekan'a hareket etti. Orada Emir Adil ve Sultan Bayezid ile görüşüp birlikte Hemedan'a doğru yöneldiler. Bu sırada Sultan Ahmed'in yanından Şah Şüca'ya elçiler gelerek; *Sultan Bayezid benim kardeşimdir ve ben onu büyüğüm ve efendim olarak bilirim. Memleketin hiçbir yerini ondan sakanmam, ancak Adil bizim kulumuzdur ve bize isyan ederek senin yanına gelmiştir. Eğer kardeşim hakkında konuşuyorsanız sizin uygun gördüğünüzden dışarı çıkmam. Ancak Adil'e fırsat vermem, içerikli bir mesaj getirdiler.*⁴⁷

Şah Şüca bu durumdan istifade etmek istiyordu. Bayezid'i kullanarak Sultaniye ve Irak-ı Acem'i kendi yönetim sahasına dâhil etmeyi planladı. Çünkü büyük bir güç haline gelen Adil Aka'nın etkisiz kalmasıyla bu toprakların kontrolünü sağlayabileceğini düşünüyordu. Buna dayanarak Sultan Ahmed'le, Sultaniye ve Irak-ı Acem'in Bayezid'de Azerbaycan ve Irak-ı Arab'ın Sultan Ahmed'de kalması konusunda anlaşta. Adil Aka'yı ise tutuklayıp kendisiyle Şiraz'a götürdü.⁴⁸ Bunun üzerine bir müddet sonra Sultan Bayezid, Şah Şüca'nın emirleriyle birlikte Sultaniye önlerine geldi. Sultaniye Kalesi'nde bulunan Emir Hasan Cihanşahî karşılamaya çıkıp Sultan Bayezid'i kaleye götürdü. Şah Şüca'nın askerlerini Sultaniye şehrine yerleştirip az bir miktar ulufe verip daha sonra onlara ilgi göstermediler. Sonunda askerler darlığa düşüp iki ay içerisinde kendi hayvan ve silahlarını satıp harcadıktan sonra kış mevsiminin ortasında Şiraz'a doğru yöneldiler. Sultan Bayezid ise burada yaklaşık beş ay hüküm sürdü. Sultan Ahmed, Sultaniye'yi ele geçirecek yönetimini o zamanlar iki yaşında olan oğlu Akbuka'ya verdi. Hoca Alişahî Tebrizi'nin çocuklarından olan Çoban Korçı'yi kaleyi korumak için tayin edip Şeyh Mahmud-ı Rahdar'ı Sultaniye hâkimliğine atadı.⁴⁹

⁴⁴ Hâfi, *Mucmel-i Fasîhi*, C. III, s. 982.

⁴⁵ Yılmaz, *agt*, s. 181; Beyânî, *age*, s. 72.

⁴⁶ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, c. II, s. 586 vd; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 541 vd.

⁴⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, s. 600-601; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 552-553.

⁴⁸ Yılmaz, *agt*, s. 184; Beyânî, *age*, s. 74-75.

⁴⁹ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. II, s. 602; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 554.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL AKA'NIN SERENCAMI

2.1. Adil Aka'nın Emir Timur'un Tabiiyetine Girmesi

Celayırlı hükümdarı Sultan Ahmed, 1383 yılı içerisinde görünüşe göre Sultan Bayezid ve Adil Aka sorunundan kurtulmuş ve ülkede kontrolü tamamen sağlamıştı. Fakat bu defa önünde daha büyük bir sorun vardı: Emir Timur, 1384 yılında Mazenderan valisi Emir Veli'yi tedip etmek için harekete geçmişti. Emir Veli de direniş göstermeden kaçış yolunu tutmuştu. Timur, Mazenderan'ın başlıca şehri Astarabad'ı ele geçirdikten sonra yönünü batıya çevirdi. Burada Rey şehrini kontrol altına aldıktan sonra Sultaniye üzerine yürüdü.⁵⁰ Timur'un Sultaniye üzerine yürümeden bir müddet önce elçileri Tebriz'de Sultan Ahmed'in yanına geldiler. Sultan Ahmed, elçileri Bağdat'ta kabul edeceğini belirterek onları Bağdat'a gönderdi. Kendisi de arkalarından Bağdat'a doğru hareket etti. Sultan Ahmed'in Tebriz'den ayrılmasından kısa süre sonra Sultaniye'ye Timur ordusunun Rey şehrini ele geçirip Kazvin'e yaklaştığı haberi ulaştı. Bu durum üzerine Sultaniye'de bulunan Celayırlı devlet erkânı ve emirleri telaşa kapılarak Sultan Ahmed'in küçük yaştaki Sultaniye valisi olan oğlu Akbuka'yı da yanlarına alarak Tebriz'e çekildiler.⁵¹ Timur'un emirlerinden Ömer Abbas askerleriyle birlikte gelip Sultaniye'yi mukavemetle karşılaşmadan ele geçirdi. Daha sonra Sultan Ahmed'in emirlerinden Hacı Meng Kutluğ, Sultaniye'yi ele geçirme girişiminde bulunsa da başarılı olamadı. Nihayet 1385 yılı ilkbahar mevsiminde Emir Timur Sultaniye'ye geldi. Burada Şiraz'a elçiler göndererek, daha önce Şah Şüca'nın beraberinde Şiraz'a götürdüğü ve Şah Şüca'nın ölümünden sonra oğlu Zeynelabidin'in himayesine giren eski Celayırlı emiri Adil Aka'nın huzuruna gelmesini talep etti. Bu durum üzerine Adil Aka, hızla Sultaniye'ye yöneldi. Şehre geldikten sonra Emir Timur'a itaatini bildiren Adil Aka, suygaller ve inamlarla ödüllendirildi. Ayrıca kendisine Sultaniye ve ona bağlı yerlerin hâkimliği verildi. Timur ayrıca emirlerinden Muhammed Sultaşah'ı askerlerden bir toplulukla yardım etmesi için Adil Aka'nın yanında bıraktı. Şehri kendi tabiiyetine alan Timur, ardından Rüstendar'a doğru harekete geçti.⁵²

Emir Timur ve ordusunun Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a gelişinin ardından bölgede iktidar dinamikleri hızla değişti. Özellikle Emir Adil artık bölgenin en güçlü askerî lideri değil, konumunu korumak için Timur'a sadakatini göstermesi gereken birçok emirden biriydi.⁵³

Timur'un geri dönüşüyle Tebriz ve Sultaniye tekrardan Sultan Ahmed ile Adil Aka mücadelesine sahne oldu. Sultan Ahmed, Adil Aka kendisine itaat etmediği sürece Celayırlı topraklarının tamamına sahip olamayacağını farkındaydı. Bundan dolayı önünde iki yol vardı: Adil Aka ile anlaşıp onu itaatine almak veya ortadan kaldırmak. Diğer taraftan Adil Aka, Sultaniye Kalesi'ne yerleşmişti. Etrafında az sayıda askeri bulunmaktaydı, Sultaniye halkından da kimse şehirde kalmamıştı. Kısa süre içerisinde şehri imar edip etrafa dağılmış olan halkı ve askerleri toplayıp şehre tekrar yerleştirdi. Bu süre zarfında yanında iki bin asker toplandı.⁵⁴ Öte yandan Sultan Ahmed, Timur'un ayrılışıyla birlikte Tebriz'e yöneldi. Emir Timur'un ordusunun önünden kaçmış olan Emir Veli, Gilan yolundan gelerek Ucan'da Sultan Ahmed'e katıldı. Sultan Ahmed, Adil Aka daha fazla güçlenmeden harekete geçmek istiyordu. Bunun için Emir Veli'den Sultaniye'ye gidip her ne pahasına olursa olsun Adil Aka'yı itaat altına almasını istedi. Ayrıca büyük meblağlar harcayarak hazırladığı kendi ordusunda bulunan askerlerin büyük bir kısmını Emir Suntay komutasında onun maiyetine verdi. Kendisi ise Tebriz'e gitti. Tebriz'e gelince hastalandı, günlerce baygın yattı. Hatta etrafındaki halk Sultan Ahmed'in öldüğü haberini duyurdular. Bu durum üzerine yola koyulmaya hazırlanan askerler, kendi yurdunda beklemeye başladılar.⁵⁵

Sultan Ahmed'in öldüğü şayiisi Adil Aka'ya ulaştınca, o Timur'a tabi bir emir olmasına rağmen hükümdarlık sevdasına kapıldı. Celayırlı topraklarını kendi tasarrufu altına almak amacıyla asker ve silah toplamak için emirlerini vilayetlere gönderdi. Kendisi de Sultaniye'de hazırlıklara girişmeye başladı. Ansızın Adil Aka'ya Sultan Ahmed'in emirlerinden Melik Timur'un oğlu Hacı Sultan'ın öncü birlik olarak Zencan'a ulaştığı haberini getirdiler. Hacı Sultan, Sultan Ahmed'in öldüğü haberini duymasına rağmen Zencan'da beklemekteydi. Adil Aka, damadı Emir Lütfullah'ı yanında bulunan bir miktar silah ve zırhla kuşatıp, Hacı Sultan'a gece baskını yapmaya gönderdi. Bunlar öğlen vakti Sultaniye'den ayrıldılar. Ancak Emir Lütfullah'ın askerlerinden biri kaçarak Hacı Sultan'a bu durumu bildirdi. Bunun üzerine Hacı Sultan, askerleriyle ordugâhından dışarı çıkarak pusu kurdu. Emir Lütfullah ve askerleri Zencan'a gelince pusudan çıkıp onları Sultaniye'ye kadar geri püskürttü. Adil Aka'nın pusuya düşen askerlerinden geri kalanı Sultaniye'ye gelince, bu durum onun sarsılmasına sebep oldu. Çünkü Şiraz'dan gelirken elde ettiği zırhlar ve iyi atların tamamı bu pusu sırasında telef oldu.⁵⁶

Adil Aka tüm bu olumsuzluklara rağmen, Sultan Ahmed'in öldüğü düşüncesiyle kendisinin tekrar toparlanacağını ümit ediyordu. Ancak bir müddet sonra bu haberin yalan olduğu anlaşıldı. Ayrıca 30 Eylül 1385

⁵⁰ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırdan Gelen Bela*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 129; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015, s. 39.

⁵¹ Yılmaz, *agt*, s. 188-189; Beyânî, *age*, s. 77.

⁵² Ebrü, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 627-628; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 570-571; Mîrhând, *age*, C. VI, s. 4703-4704; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 116-117; Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 149; Howorth, *age*, s. 660.

⁵³ Wing, *age*, s. 157.

⁵⁴ Ebrü, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 231.

⁵⁵ Ebrü, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 628-629; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 571-572.

⁵⁶ Ebrü, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 629; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 572.

tarihinde Emir Veli ile Emir Suntay komutasındaki Sultan Ahmed'in ordusu Sultaniye'yi kuşatma altına aldı. Emir Veli, Seyyid Ali adlı bir elçiyi Adil Aka'ya göndererek Emir Timur'a karşı birlikte hareket etmeyi, Astarabad'a gidip orayı ele geçirdikten sonra Horasan'a yürüme, Horasan'da Sultan Ahmed'in de kendilerine katılacağına dair bir anlaşma teklif etti. Ancak Adil Aka'nın cevabı oldukça nettir:

Bu durumu düşünmek melankoliye yakalanmak gibidir. Bu tasavvur, akıllı insanın tedbir ve aklından çok garip ve uzaktır. Moğol ordusundan elli bin süvari Horasan'da, yüce hazret [Timur] ise iki yüz bin süvariyle Semerkand'da bulunmaktadır. Bu hayaller nasıl düşünülebilir. Diğer taraftan sizin kale kapısına bu şekilde gelmeniz barış için değildir. Öncü birlik göndermek, zırh kuşanmak ve şehir etrafını yağmalamak ittifak, birlik ve dostluk nişanesi değildir. Ben çoktan böyle oyunlarla yoğrulmuşum. Bu hileyle tuzağa düşmeyeceğim.⁵⁷

Elçilik teatisinden bir sonuç alınamayınca kuşatma devam etti. Emir Veli tekrardan adamlarından Ferhad Aka'yı elçi olarak Adil Aka'ya gönderdi. Ferhad Aka, Emir Adil ile baş başa görüştü. Emir Adil'in askerlerinden biri bu durumu Celayırli ordusu başkomutanı Emir Suntay'a bildirdi. Suntay da Emir Veli ile Adil Aka'nın ittifak kuracaklarından şüphelenerek durumu Sultan Ahmed'e haber verdi. Sultan Ahmed bu sıralar hastalıktan yeni kurtulmuştu ve doktorlar kendisine Bağdat havasının iyi geleceğini tavsiye etmişlerdi. Bundan dolayı o, Bağdat'a gitmek için hazırlanmaktaydı. Emir Veli ile Adil Aka'nın ittifak yapması durumunda Azerbaycan'da işlerinin zorlaşacağını biliyordu. Bunun önüne geçmek için naipleri Hoca Mansur ile Hoca Hocagi'yi, yanında rehlin tuttuğu Adil Aka'nın oğlu Hasan ile birlikte göndererek Adil Aka'yla uzlaşmaya çalıştı. Hoca Mansur Sultaniye'ye geldiğinde emirler ilk önce birini göndererek Emir Adil'e meselenin bildirilmesini uygun gördüler. Eğer kabul ederse kemer, hilat ve suyural göndermeyi düşündüler. Bu doğrultuda Tebriz valisi Uzun Şemseddin'in kardeşi Uzun Hasan'ı gönderdiler. Ancak gelen elçi Adil Aka tarafından iyi karşılanmadı ve tevkif edildi. Bunun üzerine kuşatma tekrar başlatıldı. Ancak bir müddet sonra Emir Veli muhasara devam ederken Tebriz'e döndü. Emir Suntay da kuşatmayı bir ay daha devam ettirdikten sonra Toktamış ordusunun Azerbaycan'a geldiğini öğrenince Emir Hacı Sultan'ı kuşatmaya devam etmesi için Sultaniye'de bırakıp kendisi Tebriz'e gitti.⁵⁸ Onun dönüşünden üç gün sonra 4 Aralık 1385 tarihinde Emir Adil Aka, kaleden çıkarak Celayırli ordusu üzerine saldırdı ve Hacı Sultan dâhil birçok kişiyi öldürerek zafer kazandı.⁵⁹

3. Adil Aka'nın Düşüşü

Adil Aka, Sultaniye önlerinde Celayırli ordusunu kaçırttıktan sonra Tebriz'e yönelmek için hazırlıklara girişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi 1385 yılında Sultan Ahmed'in öldüğü söylentisi yayıldığında, emirlerini etraftan asker toplaması için yollamıştı. Bunlar içerisinde Emir İsa'yı Kazvin'den asker toplaması için göndermişti. Emir İsa, Sultan Ahmed'in ölüm haberinin yalan olması ve Emir Veli ile Emir Suntay'ın Sultaniye'yi kuşatmasından dolayı Sultaniye'ye gelemeyerek Kazvin'de beklemek zorunda kalmıştı. Bir müddet sonra Kazvin'de de kalamayarak Rey yolundan Horasan'a giderek Emir Timur'un oğlu Mirza Miranşah'ın hizmetine girdi. Ardından süratle Emir Timur'u bu durumdan haberdar ettiler. Emir Timur, Horasan hududunda bulunan Emir Toy Buka Şeyh ve bazı emirler ile askerleri Muhammed Sultanaşah komutasında Adil Aka'ya yardım etmesi için gönderdi. Emir Timur'un Adil Aka'ya gönderdiği yardımcı birlikler Rey'in Şehriyar Kalesi yakınlarında bir müddet konakladılar. Bu sırada Adil Aka, rakip orduyu mağlup edip, Muhammed Sultanaşah'a elçi göndererek durumdan haberdar etti ve onları Tebriz'e gelmeleri için davet etti.⁶⁰

Adil Aka farkında olmasa da Timurlu emirlerinin Azerbaycan'a gelişi onun için sonun başlangıcıydı. Adil Aka 1386 yılı ilkbahar mevsiminde Kara Bistam, Emir Lütfullah, Emir Câgir ve onun oğlu Emir Bistam'ı öncü birlik olarak Tebriz'e gönderdi. Daha sonra kendisi de askerleriyle Tebriz'e yöneldi. Sercem menziline vardıklarında Emir Muhammed Sultanaşah ve emirler, askerlerin düzenini sağlamak ve geçit töreni için bir saat beklediler. Yapılan geçit töreni sırasında Adil Aka'nın askerleri ondan daha fazlaydı.⁶¹ Bir müddet sonra birlikte Tebriz'e gittiler. Önceki yıl Toktamış ordusu tarafından tahrip edilen Tebriz'de mukavemetle karşılaşmadan şehri kontrolleri altına aldılar. Adil Aka, Tebriz'e gelince halkın gönlünü alıp oradan Ucan'a yöneldi. Bu esnada Sultan Ahmed ağırlıklarını Emir Suntay maiyetinde Bağdat'tan Tebriz yaylağına gönderdi. Sûrluk havalisine yetiştiklerinde Timurlu emirleri tarafından saldırıya uğradılar ve malları yağma edildi. Adil Aka yaklaşık dört ay boyunca Ucan'da kaldı. Burada iken birdenbire Emir Şemseddin Üçkara elçi olarak gelerek Emir Timur'un Horasan'da bulunduğunu Irak-ı Acem'e yöneleceğini bildirdi. Emir Adil silah hazırlığına girişti. Bundan bir hafta sonra Timur'un elçileri gelerek, Adil Aka'ya Timur tarafından çağrıldığını bildirdiler. Adil Aka, Timur'un elçileri eşliğinde Astarabad yolundan Nihavend'e geldi ve burada Timur ile görüştü. Bu görüşmenin ertesi günü Muhammed Sultanaşah, Timur'un huzuruna gelerek Adil Aka'nın yaptığı faaliyetleri kötüledi. İlerleyen günlerde de Timur'a Adil Aka'yı şikâyet etmeye devam etti. Böylece Adil Aka, hükümdarın gözünden düşmeye başladı.⁶²

⁵⁷ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 630-631; Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 233-234.

⁵⁸ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 236; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 573.

⁵⁹ Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 237; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 575-576.

⁶⁰ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 648; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 583.

⁶¹ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 649; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 584.

⁶² Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, s. 653; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 586.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL AKA'NIN SERENCAMI

Sultanşah'ın bu tutumu Adil Aka'ya karşı kıskançlığından olabildi. Hem askerleri kendi askerlerinden fazla hem de Irak-ı Acem ve Azerbaycan halkı tarafından itibarlı bir emirdi. Bu durumda Adil Aka, Sultanşah'ın kariyerine gölge düşürüyordu.

Nihavend'de Timur ordugâhında bunlar olup biterken, Sultan Ahmed'in Bağdat'tan Tebriz'e yöneldiği ve Suntay'dan geçerek Tebriz'e doğru yola koyulduğu haberi geldi. Emir Timur, oğlu Miranşah, Emir Hacı Seyfeddin ve Emir Şeyh Ali Bahadır'ı öncü birlik olarak gönderip kendisi arkalarından yola koyuldu. Emir Timur'un ordusunun geliş haberi Tebriz'de Sultan Ahmed'e ulaşınca o, bir hafta bekledi, ardından Bağdat'a kaçtı. Emir Timur, Ucan'a yetişince Emir Adil'in askerleri de orada bulunmaktaydı. Timur, Adil Aka'ya *Askerlerini toplama, hepsini görmek istiyorum*, diye buyurdu. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Adil Aka Timur'un gözünden düşmüştü. Bundan dolayı Timur, Ucan'da konakladıktan sonra Emir Adil'in askerlerinden beş koşunu Sârûferkân'ı kuşatmaya gönderdi. Diğer beş koşununu ise Keravtu Kalesi'nin muhasarasına gönderdi. İki koşununu da kılavuz olarak Tebriz'e gönderdi. Beş koşunu da Erdebil ve Serav'a gönderdi. Geri kalanlar ise Adil Aka'nın hizmetinde orduyla birlikte Tebriz'e gittiler. Böylece Adil Aka'nın askerlerini dağıttı. Emir Timur, Tebriz'e ulaşınca Hoca Şeyh Küceci'nin hamamına gitti. Hamamdan dışarı çıktığında Emir Adil'in naiplerinden Hoca Alaeddin Guş-Buride ve Hoca Şeyh Ali Melikzad hükümdara yaraşır bir silah getirip peşkeş ettiler.⁶³

Emir Timur, bu peşkeşe iltifat etmedi ve her ikisini yakalayıp bağladılar. Memlekette elde edilen paranın durumu konusunda onları sorguladılar. Paraların çoğu harcanmış ve bir şey kalmamıştı. Bu nedenle Emir Timur'un gönlü Adil Aka'ya karşı daha da incindi. O günlerde Sultan Ahmed'in vezirlerinden Hoca Yahya Simnânî ile Hoca Şeyh Taftâzânî, Sultan Ahmed'den yüz çevirip Emir Timur'un huzura gelmişlerdi. Yahya Simnânî'ye *divan-ı buzurg* mansıbı verdi ve onu Tebriz ve Azerbaycan işlerine vakıf olması için Emir Muhammed Sultanşah ile ortak edip verginin kontrolüyle görevlendirdi.

Timur, Şenb-i Gazan'da konakladığında Sultaniye tarafından *Gilan askerlerinin Kazvin'de tahribatlar yaptıklarına ve Horasan yolunu kapattıklarına dair*, haber geldi. Emir Timur, Emir Adil'i çağırarak; *Gilan halkı Kazvin'de tahribatlarda bulunup yolları kapatarak askerlerin Horasan'a gidip gelmesini engellemişlerdir. Emir İku Timur'a yolları açmasını buyurduk. İşlerin yoluna girmesi için Sultaniye Kalesi'nde bulunan [emirlerinden] İsa, Akceki ve Emin Kaya'ya bunlara yardım etmelerini ve hizmetlerinde bulunmaları için mektup yazman gerekiyor*, dedi. Emir Adil Aka, 20 Eylül 1386 tarihinde bu konu hakkında bir mektup yazdı ve Devlet Şah Cibacı'yı mektubu alıp götürmesi için görevlendirdi. Böylece Emir Adil Aka'nın hizmetinde çok az asker kalmıştı. Timur böyle yaparak onun askerlerini kendi ordusu içerisine entegre etmeye çalışıyordu. Adil Aka'nın etrafında az sayıda asker kalınca, o 23 Eylül 1386'da tutuklandı ve malları yağmalandı. Üç gün sonra da idam edildi. Adil Aka'nın yanında bulunan askerlerinden bazıları kaçarak Tebriz'de gizlendiler.⁶⁴ Timurlu kaynaklarına göre onun idam edilmesinde en önemli etken Timur'un kendisinde padişah olma arzusu gördüğünden kaynaklanmaktaydı.⁶⁵ Bunun yanında Emir Adil'in Celayırlı topraklarındaki gücü Çağataylı emirleri tarafından bir tehdit olarak görülüyordu ve fırsat bulduklarında onun otoritesini zayıflatmayı başardılar. Emir Adil'in düşüşü, Timur ve eski İlhanlı yapısının dışından gelen güçlerin, güç dengesini ve otorite kanallarını değiştirerek siyasi manzara üzerinde önemli bir dönüştürücü etkiye sahip olacağına erken dönemdeki önemli bir göstergesiydi.⁶⁶

SONUÇ

İlhanlı Devlet'inin yıkılışı adem-i merkezî devlet anlayışının oluşumunu beraberinde getirdi. Bu dönemde Celayırlılar, Yakınoğru'da önemli bir siyasi güç olsa da güçlü emirler devlet yönetiminde önemli söz sahibiydiler. Adil Aka örneğinde de görüldüğü gibi hükümdarların liyakatsiz ve basiretsiz olduğu zamanlarda emirler ön plana çıkmaktaydı. Sultan Üveys gibi iktidarlı bir hükümdardan sonra hükümdar olan Sultan Hüseyin, hem küçük yaşta hem de yönetim kabiliyeti düşük bir figürdü. Bundan dolayı *emirü'l-ümera* Adil Aka onun saltanatı boyunca yönetimde söz sahibiydi. Adil Aka'nın yükselişi bir bakıma Celayırlı Devleti'nin çöküşüydü. Adil Aka'nın siyasi hırsları Celayırlı toprak bütünlüğünü tehlikeye attı. Sultan Hüseyin'in 1382 yılında ölümünden Adil Aka'nın 1386 yılındaki ölümüne dek dört yıl boyunca Azerbaycan ve Irak-ı Acem savaşlarına sahne oldu. Emir Timur'un 1384 yılında Azerbaycan'a gelişi Adil Aka için esareten kurtulup tekrardan gücü ele geçirme süreci gibi görünse de Timurlular gibi merkezî bir devlet için Adil Aka bir tehlikeydi. Adil Aka'nın Timur'un tabiiyetine girmesi onun için sonun başlangıcıydı. Adil Aka'nın Azerbaycan'daki otoritesi Çağataylı emirlerin kıskançlığına neden oldu ve bu da onun sonunu getirdi.

⁶³ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. II, s. 654; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 586-587.

⁶⁴ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. II, s. 654; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 587.

⁶⁵ Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. II, s. 658; Semerkandî, *age*, C. I/II, s. 589; Mîrhând, *age*, C. VI, s. 4707.

⁶⁶ Wing, *age*, s. 156-157.

KAYNAKÇA

- ALAN, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- BEYÂNÎ, Şîrîn, *Târih-i âl-i Celayır*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1381 h.ş.
- EL-ÂNÎ, Nuri Abdülhamid, *el-Irak fi'l-Ahdi'l-Celâiri*, Darü's-Şuuni's-Sekafiyeti'l-Âmme, Bağdad 1986.
- Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasihi*, neşr. Muhsin Nâcî Nasırâbâdî, C. III, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1386 h.ş.
- Gıyâseddîn b. Hümâmüddin el-Hüseynî Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, neşr. Muhammed Debîrsiyâkî, III, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380 h.ş.
- Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, neşr. Hanbaba Beyânî, Çaphane-yi 'İlmi, Tahran 1317 h.ş.
- Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, neşr. Seyyîd Kemâl Hac Seyyîd Cevâdî, C. I-II, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1395 h.ş.
- HOPE, Michael, "The Political Configuration of Late Ilkhanid Iran: A Case Study of the Chubanid Amirate (738–758/1337–1357)", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 61/2, 2023, s. 255-271.
- HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part III, The Mongols of Persia, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1970.
- Kemâleddîn 'Abdurrezâk-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, neşr. 'Abdülhüseyn Nevâî, C. I/I-II, Pejûhişgâh-ı 'Ulum-ı İnsânî ve Mütâla't-ı Ferhengî, Tahran 1383 h.ş.
- Mahmud b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tevârih-i Türkmâniyye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132.
- Mahmûd Ketebî, *Târih-i âl-i Muzaffer*, neşr. 'Abdu'l-Hüseyn Nevâî, İntişârât-ı Emîr- Kebîr, Tahran 1364 h.ş.
- MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlenk Bozkırdan Gelen Bela*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- MAY, Timothy, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2023.
- Mu'ineddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini*, çev. Ahmet Özturhan vd., Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, neşr. Cemşid Kiyânfer, C. V-VI, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1385 h.ş.
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- SUTÛDE, Hüseyinkalî, *Târih-i âl-i Muzaffer*, C. I, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1347 h.ş.
- Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.
- WİNG, Patrick, *The Jalayirids Dynastic State Formation in The Mongol Middle East*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2016.
- YILMAZ, Bülent, *Celayirliler Kabile Devlet*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002.
- Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Zeyl-i Târih-i Güzide*, neşr. İrec Afşâr, İntişârât-ı Edebî ve Târihî Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr-ı Yezdî, Tahran 1372 h.ş.

CELAYIRLI EMİRÜ'L-ÜMERALİĞINDAN EMİR TİMUR'UN TABİİYETİNE: EMİR ADİL
AKA'NIN SERENCAMI

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>